

Biserka
Dumbović
Bilušić

Određenje pojma kulturno-povijesne cjeline u kontekstu recentne konzervatorske teorije i prakse

Prema aktualnom Zakonu o zaštiti i očuvanju kulturnih dobara, *kulturno-povijesnom cjelinom smatra se naselje ili dio naselja, kao i područje, koji su zaštićeni kao kulturno dobro*¹. Definicija iz članka 7. istog zakona po bliže određuje pojam nepokretnog kulturnog dobra i pojašnjava da povijesna cjelina može biti: *grad, selo, naselje ili njegov dio, ali i područje u svezi s povijesnim događajima i osobama, te područje i mjesto s etnološkim i toponimskim sadržajima*. Slijedi nekoliko članaka u sklopu kojih se propisuju radnje i postupci u povijesnoj cjelini; tako se u članku 57. govori da se radi zaštite i očuvanja kulturno-povijesne cjeline izrađuje urbanistički plan uređenja, sukladno propisima o prostornom uređenju i ovom zakonu. Članak 61 propisuje izdavanje posebnih uvjeta i prethodnog odobrenja za gradnju na području zaštićene kulturno-povijesne cjeline. Isti članak kaže da posebne uvjete zaštite kulturnog dobra utvrđuje tijelo uprave nadležno za izdavanje lokacijske dozvole, sukladno sustavu mjera zaštite utvrđenom u urbanističkom planu uređenja iz članka 57. Članak 65 odnosi se na pravne i fizičke osobe koje ne smiju započeti obavljanje gospodarske djelatnosti u prostoru koji se nalazi unutar zaštićene kulturno-povijesne cjeline bez prethodnog odobrenja nadležnog tijela, a odobrenje je potrebno i za svaku promjenu namjene poslovnog prostora, odnosno promjenu djelatnosti. U članku 114. propisuje se obveza spomeničke rente za fizičke i pravne

osobe, koje su obveznici poreza na dohodak ili poreza na dobit, a koje obavljaju gospodarsku djelatnost u nepokretnom kulturnom dobru ili na području kulturno-povijesne cjeline. Članak 123. određuje da se na području zaštićene kulturno-povijesne cjeline do donošenja urbanističkog plana uređenja iz članka 57. primjenjuje članak 60. Zakona koji govori da je za poduzimanje radnji na nepokretnom kulturnom dobru, kao i na području prostornih međa kulturnoga dobra, za koje je prema posebnom propisu obvezna lokacijska dozvola, potrebno u postupku izdavanja lokacijske dozvole pribaviti posebne uvjete zaštite kulturnoga dobra.

Navedene formulacije su osim Upute o zoniranju povijesnih cjelina i Pravilniku o upisu u Registar kulturnih dobra, jedini usmjeravajući stručni materijali temeljem kojih se u Hrvatskoj postupa s povijesnim cjelinama. Činjenica je da više od dvije trećine zakonom zaštićenih urbanih povijesnih cjelina u Hrvatskoj nema donesen urbanistički plan uređenja, zakonom propisani dokument iz članka 57. Zakona o zaštiti i očuvanju kulturnih dobara. Isto tako Pravilnik o sadržaju i načinu izrade urbanističkih planova² ne razlikuje urbanistički plan koji se izrađuje za neizgrađeno područje od prostora povijesne urbane/ruralne cjeline. Također nije donesen Pravilnik o sadržaju i načinu izrade konzervatorskih podloga za urbanističke planove,

¹ Članak 6 Zakona o zaštiti i očuvanju kulturnih dobara, Narodne novine 66/99, 151/03, 157/03.

² Pravilnik o sadržaju, mjerilima i načinu izrade urbanističkih planova donesen je prije aktualnog Zakona o prostornom uređenju i gradnji.

tako da se struktura i sadržaj konzervatorskih podloga razlikuju unutar pojedinih konzervatorskih odjela. U okviru recentne konzervatorske prakse javlja se niz problema: s jedne strane pojavljuje se niz zahtjeva za smanjenjem zona zaštite kulturno-povijesnih cjelina, prije svega iz razloga komercijalizacije prostora ili neplaćanja spomeničke rente, a drugi je problem interpretacija značenja povijesne cjeline u samim konzervatorskim krugovima. Iako je u međunarodnoj konzervatorskoj teoriji već prije pedesetak godina jasno definirano značenje povijesne cjeline/područja (*historic areas*), što se obrazlože u nastavku teksta, u našoj se praksi još uvijek ne prihvaćaju takvi stavovi. Naime, povijesna cjelina najčešće se interpretira kao fizički zbroj pojedinih, zakonom zaštićenih zgrada, iz čega proizlaze i dozvole za uklanjanjem, s obrazloženjem da bez obzira što su zgrade zaštićene kao sastavni dio povijesne cjeline, svaka od njih mora imati i pojedinačnu zaštitu.³

Kao dio međunarodne zajednice i Hrvatsku obvezuju međunarodni principi, povelje i preporuke koje se odnose na povijesna područja. Prva konvencija donesena od UNESCO-a nakon Drugoga svjetskog rata je tzv. Haška konvencija iz 1954. godine, u kojoj je, u sklopu brige o zaštiti nekoliko vrsta kulturnih dobara: spomenika arhitekture, povijesti umjetnosti, arheoloških mjesta, uveden pojam "grupe zgrada" (*groups of buildings*).⁴ Navedeni će pojam "grupe zgrada", u konvenciji World Heritage Comitee iz 1972. godine, u sklopu novoga pojmovnog određenja biti definiran sintagmom: urbana područja (*urban areas*). Već se 50-tih godina prošlog stoljeća javilo niz inicijativa, uglavnom na nacionalnim razinama, za zaštitu povijesnih urbanih područja. To je naročito bilo izraženo u Italiji, gdje je od nacionalnog udruženja za očuvanje urbanih središta 1960.

godine bila oformljena grupa stručnjaka sa zadaćom prepoznavanja njihovih povijesnih i urbanih vrijednosti.⁵ Cilj toga udruženja bilo je poticanje istraživanja te uključivanje privatnog sektora, javne politike i uprave u procese valorizacije i rehabilitacije povijesnih urbanih područja. Konzervatorska se praksa u Italiji od 50-tih godina temeljila samo na konceptu povijesnog centra (*centro storico*), koji nije težio uspostavljanju prostornih odnosa i značenja sa širim kontekstom. Rezultat su bile konzervacije povijesnih gradova kao što su Bologna, Ferrara, Rim, Venecija. Za razliku od tog pristupa, tadašnji master plan grada Assisija uključio je u svoje analize i urbanističko planiranje i neposredni okoliš povijesnoga grada, kao suštinski dio planerskih odredbi. Na 2. međunarodnom kongresu arhitekata i tehničara povijesnih spomenika održanom u Veneciji 1964. godine usvojena je tzv. Venecijanska povelja.⁶ Naglasak je bio stavljen na brigu o zaštiti i rehabilitaciji povijesnih centara, te je pozivano na brzo promicanje i uvođenje takvih zakonskih odredbi kojima bi se omogućilo očuvanje povijesnih središta. Zalagalo se za metode urbanističkog planiranja koje trebaju uzeti u obzir potrebu očuvanja povijesnih središta, uz njihovo aktivno uključivanje u suvremeni život. Već je tada bilo prepoznato prostorno značenje neposredne okoline spomenika, ali se još uvijek nije eksplicitno odnosilo na povijesna urbana područja. U sljedećim je godinama ICOMOS, osnovan 1965. godine, stavio naglasak na problematiku povijesnih središta, tako da na tu temu održano niz nacionalnih, regionalnih i međunarodnih seminara i konferencija. Naročito se izdvaja povelja donesena u Ekvadoru 1967. godine, kojom se po prvi put naglašava značenje prostora, i to ne samo u okviru ideje da je prostor neodvojivi dio koncepta arhitektonskog spomenika, već i da interes struke treba biti proširen i na okolinu urbanog konteksta, kao i na njegov prirodni okoliš.⁷

3 Svježiji primjer takve prakse je slučaj rušenja dviju zgrada ocijenjenih kao ambijentalna vrijednost (III. kategorija) na Cvjetnom trgu u Zagrebu.

4 Unesco 1954, *Hague Convention*.

5 L'associazione Nazionale Centri Storico-Artistici, ANCSA.

6 Venice Charter, 1964.

7 Since the idea of space is inseparable from the concept

Zanimanje i interes za povijesna središta pokazuju i praktični primjeri u našim širim regionalnim okvirima; tako je u sklopu Radne zajednice Alpe-Jadran, uspostavljene 1978. godine, osnovana Potkomisija za povijesna središta.⁸ Već su u okviru Prvog izvješća te Potkomisije bila postavljena temeljna načela djelovanja vezana za povijesna središta. Povijesna središta definirana su kao cjeline koje se sastoje od izuzetnih kulturno-povijesnih dijelova visokih vrijednosti, ali i manje značajnih dijelova. Međutim, ti su dijelovi neodvojivo povezani i međusobno ovisni. Bez obzira na kvalitete ili kvantitete graditeljskog supstrata, oni i dalje sadrže tragove povijesnih struktura te prenose podatke o nekadašnjoj gospodarskoj, političkoj, kulturnoj, religioznoj i socijalnoj strukturi povijesnog naselja. Iz tog se razloga ne mogu dijeliti na vrijedne ili bezvrijedne dijelove, a svako se povijesno naselje treba razmatrati kao cjelina. Pod povijesnim središtima podrazumijevaju se: naselja ili povijesni dijelovi velikih i malih gradova, ruralna naselja i naselja s početka industrijskog doba. Čuvanje i brižljivi razvoj naslijeđenih struktura predstavljaju preduvjete za očuvanje povijesnih središta i njihovo buduće korištenje, a inventarizacija i vrednovanje treba se provoditi na znanstvenim osnovama i po zajedničkim metodama i smjernicama. Očuvanje, sanacija i razuman razvitak mogući su samo u suradnji s građanima, a ne u sukobu s njima, jer je sudjelovanje građana važno u svim etapama planiranja. U drugom se izvješćaju navedene Radne zajednice iz 1994.

of monument, the stewardship of the state can and should be extended to the surrounding urban context or natural environment, *Norms of Quito*, 1967, Ecuador

8 Radna zajednica Alpe –Jadran pravno je uspostavljena na temelju Zajedničke izjave potpisane. 20. 11. 1978. od članica: talijanskih regija Veneto, Furlanija-Julijska krajina i Trentino-Južni Tirol, austrijskih saveznih pokrajina Gradišće, Koruška, Gornja Austrija, Salzburg i Štajerska, zatim Hrvatske i Slovenije te mađarskih županija Győr-Moson-Sopron, Somogy, Vas i Zala u: *Drugi zajednički izvještaj o povijesnim središtima*, 1994., Ljubljana, str. 14, 60.

godine pojavljuju i nova polazišta za djelovanje: povijesna središta ne mogu se razmatrati kao izolirani elementi, već su sastavni dijelovi širega teritorijalnog konteksta. Različiti instrumenti očuvanja i revitalizacije (zakonodavstvo, zaštita, planiranje, financiranje, mjere) moraju biti organski povezani, a nova se arhitektura mora uvijek uklopiti u stari dio naselja i ne smiju se dozvoliti radikalna prestrukturiranja.

Inicijativom Vijeća Europe godine 1975. donosi se Europska povelja o arhitektonskoj baštini, čija je pozornost usmjerena na probleme grupe zgrada manjeg značaja u povijesnim gradovima i selima u njihovom prirodnom ili umjetno oblikovanom okruženju.⁹ Zaključci Amsterdamske deklaracije, u godini arhitektonske baštine 1975., usmjeravali su prema konceptu integrirane konzervacije, koja ovisi o zakonskoj, administrativnoj, financijskoj i tehničkoj potpori, stoga treba biti temeljena na suradnji dionika, javnoga i privatnog sektora. Naglašavala se uloga i odgovornost lokalne zajednice i građana kao participatora takvih inicijativa. Konferencija u Nairobiju donosi Preporuku o očuvanju i suvremenoj ulozi povijesnih područja.¹⁰ Definicija povijesnih i arhitektonskih područja (uključujući i vernakularna) odnosi se na svaku grupu zgrada, struktura i otvorenih prostora, uključujući arheološka i paleontološka nalazišta, stvorena od ljudskih naselja u urbanom i ruralnom okolišu, čija je kohezija i vrijednost prepoznata s arheološkoga, arhitektonskog, paleontološkoga, povijesnog, estetskog i sociokulturnog stajališta.¹¹ Pritom je upozoreno da svako povijesno područje i njegova okolina trebaju biti sagledavani

9 *European Charter of the Architectural Heritage*, Council of Europe, Amsterdam, 1975.

10 *International Recommendation concerning the Safeguarding and Contemporary Role of Historic Areas*, UNESCO, Nairobi, 1976.

11 *International Recommendation concerning the Safeguarding and Contemporary Role of Historic Areas*, UNESCO, Nairobi, 1976., čl. 1: Historic and architectural (including vernacular) areas shall be taken to mean any groups

kao cjelina, čija uravnoteženost i posebna priroda ovise o kompoziciji elemenata od kojih su sastavljeni. Također je naglašeno da ne smiju biti narušeni vrijedni elementi, uključujući i aktivnosti, koje imaju značenje u stvaranju cjeline.¹² Navedena preporuka stavlja poseban naglasak na probleme tadašnje urbanizacije koja je često vodila prema gubitku tradicionalnoga vizualnog integriteta. Već je tada bio prepoznat rastući problem univerzalnosti tehnika građenja i arhitektonskih oblika koji teže stvaranju uniformiranog okoliša u svim dijelovima svijeta. Sve periferije povijesnih gradova izgledaju manje ili više isto, dočim povijesna središta odražavaju kulturnu raznolikost i univerzalnu vrijednost.¹³ Jedna od bitnih preporuka bila je ta da primjena politika za očuvanje povijesnih područja i njihove okoline treba biti temeljena na principima koji će vrijediti za cijelo područje svake zemlje.¹⁴

of buildings, structures and open spaces including archaeological and palaeontological sites, constituting human settlements in an urban or rural environment, the cohesion and value of which, from the archaeological, architectural, prehistoric, historic, aesthetic or sociocultural point of view are recognized.

12 Čl. 3: Every historic area and its surroundings should be considered in their totality as a coherent whole whose balance and specific nature depend on the fusion of the parts of which it is composed and which include human activities as much as the buildings, the spatial organization and the surroundings. All valid elements, including human activities, however modest, thus have a significance in relation to the whole which must not be disregarded.

13 Čl. 6: Growing universality of building techniques and architectural forms", which tend to create a uniform environment in all parts of the world. It is interesting to note that, wherever one goes, the periphery looks more or less the same, while the old historic centre really reflects the cultural diversity and therefore the universal value that has been stressed by UNESCO.

14 Čl. 9: The application of an overall policy for safeguarding historic areas and their surroundings should be based on principles, which are valid for the whole of each country.

Od 70-tih godina društveno-ekonomska situacija je u različitim dijelovima svijeta bitno promijenjena zbog stavljanja naglaska na privatni sektor i velikih tržišno orijentiranih strategija. U fazama decentralizacije prostornoga i urbanističkog planiranja te gubitka velikih master planova izrađivale su se manje regulacije, kao i planovi korištenja i namjena prostora. Budući da se zaštita povijesnoga grada događala samo u okviru prostora unutar granica povijesnih urbanih struktura, posljedice takvog planiranja su neprihvatljive gradnje nebudera uza same obode povijesnih središta.¹⁵ Za razliku od ostalih velikih europskih gradova, poput Beča, Praga i Budimpešte, Zagreb je zakonski zaštitio veliki dio gradskog teritorija, shvaćajući važnost prostornoga i funkcionalnog odnosa povijesnog središta i njegove neposredne okoline. Međutim, analize i valorizacija relativno velike kontaktne zone povijesne cjeline Zagreba nisu rezultirale odgovarajućim prostorno-planerskim mjerama zaštite. Mehanizmi kontrole u kontaktnoj zoni povijesne jezgre sveli su se tek na administrativnu formu izdavanja zakonom propisanih uvjeta i rješenja za svaku pojedinu gradnju, a suštinski prostorni problemi i urbanistički odnosi nisu sagledani.¹⁶

Povijesni grad treba biti shvaćen u svojoj cjelovitosti kao povijesni entitet, ali i kao rezultat socijalnih procesa, a urbana su područja viđena i kao dio šireg područja, njegove prirodne ili izgrađene okoline, koja je stalno pod utjecajem dinamičnih procesa razvitka i transformacije. Iz tog razloga Preporuka ICOMOS-a iz 1976. kaže da svako povijesno područje i njegova okolina treba

15 U Hrvatskoj se u zadnja dva desetljeća, osim prostornih planova uređenja administrativnih upravnih jedinica gradova i općina, uglavnom izrađuju urbanistički planovi manjih područja velikih i srednjih gradova, koji također ne sagledavaju šire prostorne probleme.

16 Na taj je način uz sudjelovanje službe zaštite nepovratno izgubljena podsljemenska zona, a slična sudbina očekuje i južno kontaktno područje vezano uz rijeku Savu.

biti sagledavano u njegovoj cjelovitosti, kao jedinstvena cjelina čija ravnoteža i posebna priroda ovise o kompoziciji dijelova od kojih je sastavljena i koja uključuje: zgrade, prostornu organizaciju i njihovu okolinu.¹⁷ Ovdje je jasno naglašeno suštinsko obilježje urbanog područja, a to je heterogenost. Urbana područja u svojoj su raznolikosti rezultat dugotrajnih procesa i odražavaju namjere i potrebe raznih povijesnih razdoblja, koja uzimaju u obzir postojeće stanje, okolišne i društveno kulturne aspekte. Ona odražavaju i prenose vrijednosti kreativnog duha, kulturne posebnosti i različitost ljudi koji tamo žive i djeluju. Taj je aspekt bio naglašen u Povelji za konzervaciju povijesnih gradova i urbanih područja iz 1987. godine.¹⁸

Osim očuvanja unutrašnjih struktura, veliki problem povijesnih gradova su područja koja ih okružuju. Ta su područja nekada bila agrikulturna s malim seoskim naseljima koja su također imala povijesna obilježja i vrijednost, i zajedno su formirali kulturni krajolik koji je odražavao lokalnu povijest i kulturni identitet. U zadnjim desetljećima prošlog stoljeća došlo je do velikog rasta i širenja metropolskih područja niza gradova. Okolna, ruralna područja gradova našla su se pod pritiskom razvitka; poljoprivredne površine transformirane su u industrijske i gospodarske, a na obalnom pojasu u turističke zone. Građevna struktura i karakter povijesnih naselja bitno su se promijenili, a prirodna obilježja ruralnog područja pretvorena su u suburbani i/ili semiurbani prostor. Ta područja tranzicije bila su glavna tema konferencije u Xianu koja se bavila okolinom povijesnih struktura, mjesta i područja.¹⁹ Okolina (*setting*) baštinskog područja (*heritage*

area) definirana je kao neposredno okruženje, kao dio njegovog značenja i razlikovnog karaktera. Deklaracija naglašava da povijesna područja svoje značenje i različit karakter stvaraju nizom mnogoznačnih veza sa svojim fizičkim, vizualnim, duhovnim i kulturnim kontekstom, te okolinom. Stoga je potrebno planske alate i strategije konzervacije i upravljanja povijesnim područjem usmjeriti i na okolinu. Godine 1992. WHC²⁰ uvodi pojam kulturnog krajolika (*cultural landscape*) koji je definiran kao kombinirano djelo čovjeka i prirode. Kulturni krajolik ilustrira razvoj ljudskog društva i naselja tijekom povijesti, pod utjecajem fizičkih mogućnosti i/ili ograničenja, prezentiranih od njihovoga prirodnog okoliša i od društvenih, ekonomskih i kulturnih snaga (unutarnjih i vanjskih).²¹ Kulturni krajolik može biti: oblikovani, organski razvijen i asocijativni, te može uključivati urbana područja i naselja, a urbani krajolik svrstavamo u kategoriju oblikovanoga ili organski razvijenog krajolika.

Današnje poimanje povijesnih cjelina podrazumijeva povijesno središte kao urbano područje u njegovim složenim prostornim odnosima, ali uključuje i njegovu okolinu, te uvodi novi pojam: povijesni urbani krajolik (*historic urban landscape*). U konceptu povijesnoga urbanog krajolika prepoznaje se svako područje koje ima svoje vlastite karakteristične komponente, kao što su: izgrađene strukture (zgrade, urbana oprema, građevine niskogradnje i ostale urbane strukture...), otvorene prostore, funkcije, prostorne veze s okolinom itd. Elementi kojima je definiran urbani krajolik jesu prostorni uzorci i obilježja: vrste i tipologija građevnih struktura, otvoreni (trgovi, ulice, parkovi...) i ostali

17 ICOMOS, 1976, International Recommendation concerning the Safeguarding and Contemporary Role of Historic Areas.

18 ICOMOS, 1987, Charter for the Conservation of Historic Towns and Urban Areas.

19 *Xi'an Declaration on the Conservation of the Setting of Heritage Structures, Sites and Areas*, ICOMOS General Assembly, Xian, China, 2005.

20 World Heritage Committee, Operational Guidelines, Paris, 1992.

21 (...) illustrative of the evolution of human society and settlement over time, under the influence of the physical constraints and/or opportunities presented by their natural environment and of successive social, economic and cultural forces, both external and internal". (2005: art. 47)

javni i privatni prostori grada, te načini na koje su se razvijali tijekom povijesti. Urbani krajolik je živ i stalno promjenjiv entitet koji odgovara potrebama njegovih građana i sila ma tržišta u određenom vremenu. Urbano područje ima funkcionalni i vizualni odnos sa svojom okolinom, koja pridonosi njegovom značenju, obilježjima i vrijednosti. Umjesto pojma okoliš (*environment*), kao generički pojam za živi teritorij, koristimo termin krajolik koji definira vizualnu percepciju posebnih kvaliteta pojedinih urbanih područja, uključujući i geomorfologiju teritorija i njegove estetske vrijednosti. U okviru koncepta konzervacije baštine te promjena fizičkih obilježja okoliša, čiji je baština sastavni dio, pojam povijesnog urbanog krajolika može postati nova paradigma na kulturnom putu.²²

Povijesni urbani krajolik kao novi izazov može pridonijeti reviziji naših stavova te postojećih zakonskih i administrativnih okvira i ograničenja, uz razumijevanje i prihvaćanje da povijesna cjelina nije samo fizički zbroj pojedinih zgrada kulturno-povijesne vrijednosti, već da sadržava prostorne veze i međuodnose koji prenose svjedočanstvo o kreativnom odnosu i kontinuitetu izgrađenih struktura, stvarajući osjećaj prostorne cjelovitosti područja. Faktor integriteta treba biti temelj sustava upravljanja povijesnom cjelinom, kojim će se omogućiti da povezane vrijednosti neće biti umanjene. ×

- 22 Jokilehto J. 2007. International charters on urban conservation: some thoughts on the principles expressed in current international doctrine. *City & Time* 3; online URL: <http://www.ct.ceci-br.org>